

УДК 94 (477.54)

DOI <https://doi.org/10.35433/history.112056>

Харченко Артем,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри мистецької освіти та
гуманітарних дисциплін
Харківського національного університету
мистецтв імені І. П. Котляревського,
81archi19@gmail.com
Researcher ID. AIE-4379-2022
<https://orcid.org/0000-0002-3314-5084>

КОЛОНІАЛЬНИЙ ПРОЄКТ ІМПЕРІЇ: ДЕРЖАВА РОМАНОВИХ ТА ЇЇ ЄВРЕЙСЬКІ ПІДДАНІ

Анотація

Вступ. Переосмислення імперської спадщини в Україні вчергове набуло актуальності з огляду на поточну війну. Однією з ділянок гуманітарного знання, яку охопив цей процес, є єврейські студії. «Єврейське питання», сформульоване імперським істеблішментом у «довгому XIX ст.», розглянуто як один з колоніальних проєктів Російської імперії. **Мета статті.** Дослідницьким завданням є представлення цього проєкту в його основних характеристиках, співставлення його розвитку із контекстом соціально-економічних та суспільно-політичних змін в суспільстві. Важливим моментом дослідження є також відстеження змін у історіографії, увага до авторів які висвітлювали питання відносин імперської влади та єврейських підданих. **Науковою новизною** у дослідженні є запропонований методологічний інструментарій, використання постколоніальної теорії та студій субалтернів у дослідженні єврейського населення Російської імперії. **Висновки.** Обраний підхід дозволив окреслити особливості імперської політики на українських землях – півдні імперії, наголосити на суб'єктності єврейського населення у взаємовідносинах із владою. Тим не менш, перед нами колоніальний проєкт, ідеологію, практики та мову якого можна описати як орієнталістські. В «довгому XIX ст.» виділено два періоди, в межах яких діалог імперії та євреїв мав свої особливості.

Ключові слова. Постколоніалізм, деколонізація, євреї, історіографія, Російська імперія.

Вступ. Імперська спадщина в сучасній Україні є предметом суспільної уваги, набагато ширшої ніж коли-небудь вона мала в українському академічному дискурсі. У націоцентричному наративі, який домінував у 1990-х-2000-х рр. «довге ХІХ ст.» було затавроване як «втрачений час» бездержавності, де українські землі стали жертвою хижих імперій. Голос Ярослава Грицака, який закликав до «нормалізації» української історії й уваги до надважливої доби змін – формування модерного суспільства, лишався майже не чутним на той час (Грицак, 2000, 2011). У 2010-х рр. підхід проблематизувався, через поступове наближення українських науковців до західного академічного поля, запозичення усталених в ньому підходів (Гундорова, 2013).

На початку 2020-х рр., пов'язаний із повномасштабною російсько-українською війною, виклик нової хвилі деколонізації вийшов далеко за межі української академії. Під час круглого столу, який відбувся у січні 2023 р. в Чернівці (Бемпорад, 2023), американська дослідниця Елісса Бемпорад зазначила, що поточна війна впливає на вивчення єврейської історії Східної Європи. Історикиня вважає, що об'єкт дослідження – «російські євреї», як він тривалий час сприймався в західній історіографії, поставлений під сумнів. Використання подібної термінології фактично тягне за собою екстраполяцію імперської моделі на академічні дослідження. Як наслідок, регіональні особливості були проігноровані, а спільноти, які жили поза російськими територіями, були позбавлені голосу. За спостереженнями Бемпорад, як редакторки журналу «Jewish Social Studies», автори які надсилали свої тексти, ніколи не робили винятку із цього правила слововжитку. Однак, тепер проблематизація цієї ситуації стала очевидною. Ці слова знаної дослідниці євреїв на білоруських землях та антисемітизму здається підкреслили очевидний зсув, постколоніальний поворот у єврейських студіях Східної Європи. В той же час, підкреслюючи очевидність деколонізації, яка сьогодні є вимогою суспільства, історик Ілля Герасимов застерігає від сприйняття позиції її творців як неproblemної та апіорі моральної (Герасимов, 2023).

В інклюзивному наративі української історії єврейське минуле є невід'ємною частиною. Період співіснування євреїв та українців сягає середньовіччя (Петровський-Штерн, 2016). Перебування обох спільнот у Речі Посполитій на тривалий час заклали соціо-

економічні, культурні моделі співжиття. В останній третині XIX ст., спадок Речі Посполитої було поділено імперіями, які на півтора століття вперед утворили нову геополітичну реальність. Присутність Російської імперії на українських землях – півдні, в імперській географії, була взаємодією з різними народами які населяли ці території (Кравченко, 2011, С. 24). Кожному з них, імперські ідеологи та практики, намагались визначити місце в чинних ієрархіях.

Мета дослідження. Чи можна охарактеризувати політику Російської імперії щодо єврейського населення як один з її колоніальних проєктів? Як це питання представлене в історіографії і які зміни відбувались у поглядах дослідників? Як описати цей проєкт і які основні трансформації в ньому можна простежити? «Єврейське питання» постало і існувало в імперії протягом «довгого XIX століття», від поділів Речі Посполитої і захоплення імперією земель із значним єврейським населенням, до падіння імперії в революціях 1917 р. На певному етапі це питання вийшло за межі внутрішньої політики і відбивалось на зовнішніх відносинах держави Романових. Так, західна преса піддавала нещадній критиці особу імператора Ніколая II, покладаючи на нього провину за антиєврейське насильство – погроми, в його державі.

Методологія. У науковому полі, однією з відповідей на питання, як працювати з імперським спадком, є постколоніальні студії. Їх формування відбувалось на тлі соціальних трансформацій 1960-х рр., які охопили західний світ. Фундаментальною книжкою яка позначила появу студій стала робота американського дослідника Едварда Саїда «Орієнталізм» (Said, 1979). Пізніше, його ж «Культура й імперіалізм» (Саїд, 2007) доповнила тему, відкривши колоніальну складову у «класичній» європейській художній літературі, в першу чергу британській та французькій. Саїд пропонував розглядати «орієнталізм» у якості дискурса, згідно ідей Мішеля Фуко (Фуко, 2020). В межах цього дискурсу функціонувала система, за допомоги якої, імперіалістичні держави контролювали «Схід». Їх діалог будувався на силі і пануванні «Заходу» (Said, 1979, р. 12). Постколоніальні студії активно розвивалися та інституціоналізувалися, відкривалися науково-дослідні центри та журнали. В загальному сенсі і публічному полі

«постколоніалізм» став протиставленням імперіалізму та європоцентричності.

Розквіт постколоніальних студій супроводжувався їх критикою. В цій критиці можна знайти як академічний підхід – наголошення на розмитих кордонах поля, невизначеності базових понять, есенціалізації культур, як статичних категорій, так і звинувачення на рівні публічного дискурсу – щодо приховування колоніального впливу під виглядом модернізації доби глобалізму, підміни розмови про гніт всередині колоній дихотомією колонізатор/колонізований.

Однією із відповідей на критику можна вважати появу надзвичайно плідного відгалуження постколоніальних досліджень – студій субалтернів (Guha, 2000). Вони дозволили розширити межі поля, дати голос «мовчазній більшості» і групам, які представляли меншість. Представляти єврейське населення в Російській імперії як субалтернів видається продуктивним підходом, попри акцент багатьох дослідників на привілейованих членах єврейської спільноти. Безперечно, така увага авторів, перш за все, була зумовлена підбором джерел. Єврейська еліта мала значно більше можливостей лишити відбитки своєї діяльності і власні рефлексії у єго-документах, ніж на це була спроможна «мовчазна більшість». Тим не менш, робота із статистичними матеріалами, документацією судів, поліції тощо, дозволяє сказати набагато більше про єврейське населення. Такий підхід виглядає особливо доречним, якщо взяти до уваги результати одноденних переписів у великих містах півдня імперії – Києва, Одеси, Харкова, Катеринослава, та інформацію з першого перепису населення імперії 1897 р., з яких стає очевидним, що більшість єврейської громади міст була задіяна у напрочуд непривілейованих ділянках економіки.

На тлі ґрунтовних досліджень британського, французького імперіалізму майже не отримала уваги Російська імперія. Великою мірою цьому сприяла радянська доба і почасти популярність соціалістичних ідей в академічному середовищі на заході. СРСР активно використовував антиколоніальну риторику, його «класики» критикували імперіалізм задовго до появи постколоніальної теорії. Розпад соцтабору, проголошення «кінця історії», не призвели до поглиблених рефлексій про минуле Росії,

яка вважала себе спадкоємицею Російської імперії/СРСР. Скоріше цей період став приводом для авторів доводити її «нормальність», схожість імперських практик із західними державами (Миронов, 1999, Міллер, 2000). Теза про завжди мирне і добровільне приєднання територій та народів, які їх населяли, була успадкована від імперського/радянського нарративів, і лишається досі незмінною в академічному та публічному дискурсі Російської Федерації.

Поява в цій ділянці роботи дослідниці Еви Томпсон, яка використала постколоніальну теорію для деконструкції комплексу класичної літератури доби Російської імперії, на той час була справді піонерською (Tompson, 2000). Томпсон наполягала, що колоніальні практики, освячені цією літературою, були жорстокішими за описані Саїдом та іншими авторами британський та французький досвіди. Звичайно, що її теза про «мовчання» народів колишніх російських колоній сьогодні вже не виглядає актуальною (Tompson, 2000, p. 43). Так само не виглядають сучасними її спроби ієрархізації культур, із позначенням «відносно слабо розвинених» або визначення на кшталт «нецивілізований». Цікавий момент, серед колонізованих імперією, дослідниця фактично не згадує єврейське населення.

Історикиня Ботакос Кассимбекова розглядає російський колоніалізм за концепцією поселенського колоніалізму (Settler Colonialism), для якого не була важлива «екзотизація» колоній, а елемент іншування працював через підкреслення «відсталості» неросійських народів (Kassymbekova, 2016, Кассимбекова, 2023). Критикуючи імперські рамки мислення, дослідниця все ж наголошує на тому, що сьогодні національна історія перетворюється на складову транснаціональної/регіональної історії, і в той же час, не має уникати опису складнощів чи бути етнонаціональною претензією на території. Прихід імперії на колишні землі Речі Посполитої в останній третині XVIII ст. безумовно можна розглядати як приклад поселенського колоніалізму, тим не менш, на західні околиці імперії дискурс «відсталості», вочевидь, накладався дуже слабо. Балтійські німці, польська шляхта могли легко інтегруватися до імперського істеблішменту на індивідуальному рівні, але зберігали високий рівень корпоративної єдності та національної (в сенсі нації-еліти) ідентичності. Нові єврейські піддані імперії представляли

унікальний випадок, в першу чергу з огляду на сповідання юдаїзму, і їх підпорядкування імперією мало свої особливості. Вважаємо, що імперський проект, стосовно єврейських підданих, від початку можна описувати як колоніальний, а в його лексичі поєднувалися означення «відсталості» та «екзотизація» євреїв.

Певної стигматизації єврейській історії на українських землях додавало і те, що вона була вписана в простір, уявлення про який було сконструйовано за доби Просвітництва, з наданням йому певних сенсів, які у своєму дослідженні представив Ларі Вулф (Wolf, 1994). Східна Європа, сконструйована західноєвропейськими інтелектуалами, була простором де відсутня свобода, а економічний та соціальний розвиток значно відставали від зразкового «Заходу». Євреї були присутні на цьому полотні, і наділялися схожими, орієнталістськими характеристиками – відсталості, неймовірної бідності. Вестернізована еліта Російської імперії переймала цю риторику стосовно власних підданих.

Результати. Колоніальний проект імперії щодо єврейських підданих у своєму ґрунті є питанням відносин спільноти та влади. Безумовно, за цими генералізаціями знаходяться складні структури з багатьма акторами. Коріння відповіді на це питання можна шукати в період становлення єврейських студій в другій половині XIX ст., зокрема в роботах Симона Дубнова. Велика увага в літературі приділялась правничим обмеженням єврейського населення (Гессен, 1911, Миш, 1914). Таким чином було закладено підхід, що його Сало Барон в середині XX ст. назвав «концепцією Lachrymose» – наголошенні на стражданнях єврейського населення, із фактичним позбавленням його суб'єктності. Імперія в своїх діях ніби керувалась традиційною православною юдофобією, всіляко обмежувала євреїв, ініціювала антиєврейське насильство. В цій схемі-поясненні єврейська спільнота зберігала вірність традиції, всупереч обставинам, хоча окремі її члени піддавались асиміляції внаслідок тиску. Один із найвідоміших прикладів такого тиску – сюжет про хлопчиків-кантоністів.

В другій половині XX ст., ревізію застарілих схем здійснила ціла низка дослідників, більшість з яких належали до американських університетів. Серед них був Джон Кліер, який в кількох монографіях перевернув уявлення наукового світу про символічний 1881 р., коли хвиля антиєврейського насильства

прокотилася південними землями імперії (Klier, 1986, 1995). Дослідник продемонстрував взаємність відносин імперії та євреїв, простеживши як «єврейське питання» впливало на політичний дискурс від «першої зустрічі» до 1917 р., і водночас представивши євреїв актором у цьому процесі.

Роботою Бенджаміна Натанса було започатковано виокремлення нового символічного періоду у стосунках імперії та єврейського населення, від кінця 1850-х до початку 1880-х рр. (Nathans, 2002). «Політика злиття» була проголошена найвищою точкою емансипаційного проекту, який Російська імперія пропонувала єврейським підданам. Проект «асиміляції» був представлений автором як достатньо контрольована «вибіркова інтеграція», де акультурація була платнею за перетин Смуги. На противагу цій історії ідеального контролю, Юджин Аврутін представив імперську політику як суперечливу і непослідовну, і таку, що сприяла особливим, нелегальним стратегіям єврейських підданих (Avrutin, 2010).

Для імперського істеблішменту євреї при «першій зустрічі» з'явилися як екзотичне плем'я на західних околицях, «злодій з християнської драми». Дослідники вказують на різницю між сприйняттям єврея як «Іншого», в культурологічному сенсі, в традиції Московського царства, та українських земель, які перебували в сфері впливу Речі Посполитої, і на яких в XVII ст. утворилися козацькі автономії (Белова, Петрухин, 2008). Безумовно, для козацької еліти єврей був «Іншим», а в колективній єврейській пам'яті релігійна війна середини XVII ст., відома як Хмельниччина, залишилися як «кари Господні» (Katz, 2000). Тим не менш, мова йшла про повсякденне сусідство християнської та юдейської спільнот. Таким чином, імперська політика щодо євреїв вочевидь мала відмінності, які суперечили офіційній риториці центру, зокрема на українських землях.

З останньої чверті XVIII і до середини XIX ст. політика Російської імперії щодо єврейських підданих мала кілька ключових моментів, основних сюжетів історіографії. Встановлення Смуги єврейської осілості, яка стала адміністративним кордоном між приєднаними територіями та «внутрішніми губерніями» імперії, відзначали як момент із найтривалішими наслідками (Гімпельсон, 2015). Не менш відомим сюжетом стало розповсюдження на євреїв

інституту військової служби. Певний час в історіографії ці заходи імперії трактувалися як цілком репресивні. В сучасній історіографії підхід значно складніший, і Смуга осілості пов'язується із політикою меркантилізму, як її розуміли і могли втілити імперські чиновники. Використання ж армії розглядається як один із модерних інструментів, завдяки яким тогочасні держави здійснювали інтеграцію різних спільнот (Petrovsky-Shtern, 2009). Запозичення досвіду «Заходу» у єврейській інтеграції можна простежити як у рішеннях спеціальних дорадчих органів – Єврейських комітетів, так і у внутрішній документації різних бюрократичних відомств. В першу чергу мова йде про досвід акультурації єврейської громади Берліну, на чолі із Мозесом Мендельсоном, а також емансипаційний проєкт наполеонівської доби у Франції (Katz, 1998).

Безперечно, абсолютистська держава не розглядала єврейських підданих як партнерів у діалозі. До середини XIX ст. імперія безапеляційно заявляла про «покращення» та «виховання» своїх єврейських підданих. Асиміляція євреїв розглядається як позитивний фінал всіх можливих реформ. Основною перепорою для цього бачили юдаїзм, і прозелітизм православної церкви поєднували із періодичними заборонами носіння традиційного єврейського одягу. В першу чергу, тих його елементів, які були пов'язані із релігійними приписами, наприклад, носіння кіпи.

В той же час, твердження про те, що імперські чиновники були необізнані в «єврейському питанні», можна ставити під сумнів навіть щодо першої половини XIX ст. (Харченко, 2022). Імперські чиновники в центрі мали чимало інформантів на місцях, зокрема представників єврейських громад, і були обізнані в тонкощах економічних процесів, або релігійних конфліктів. За твердженням Саїда, структура орієнталізму не є просто нагромадженням брехні, але символом влади над «Сходом» (Said, 1979, p. 13). Відповідно, знання які отримували чиновники не лише підживлювали стереотипи, а впливали на практики, які застосовували щодо єврейських підданих. У першій половині XIX ст. щодо євреїв було сформовано орієнталістський дискурс, в якому вони були описані як «східна раса». В очах чиновників – це люди, які носять «східний одяг», навіть коли мова йде про євреїв Київської, Подільської та Волинської губерній (РГІА, ф. 1269, оп. 1, д. 36, 109 с.). Описи

єврейських жінок нагадують зустріч Густава Флобера та Кучук-Ханем (Саїд, 2007, С. 380), де жінка отримує певні «східні» характеристики. Показово, що для чиновника навіть їх хрещення не відмінняє «Іншості» єврейок, які «гарячі за своїм темпераментом» і схильні до «наймерзеннішої безсоромної розпусти» (РГІА, ф. 1269, оп. 1, д. 17, 51 с.). З огляду на це, рішення визнати євреїв «інородцями», тобто, прирівняти їх до тих народів, колоніальний статус яких не викликав жодних сумнівів, у 1835 р. виглядає доволі послідовним кроком.

В той же час, суб'єктність єврейського населення імперії не викликає сумнівів. В особі своїх представників, єврейські громади так чи інакше були задіяні в обговоренні політики, яка впливала на їх життя. Нерідко можна простежити, як в конфліктах, наприклад релігійних суперечок між хасидськими та традиційними рабіністичними громадами, єврейська еліта використовувала владу у якості арбітра, або сили проти своїх опонентів (РГІА, ф. 1269, оп. 1, д. 45, 147 с., The Central Archives for the History of the Jewish People. НМ F/ 777 (A–B), The Central Archives for the History of the Jewish People. НМ F/789 (A–K)). Більше того, на прикладі українських земель можна простежити, що накази імперського центру не завжди працювали на периферії. Так, в першій половині XIX ст. єврейське населення постійно присутнє в Слобідсько-Українській губернії, попри те, що регіон не входив до Смуги осілості. Традиційний уклад життя колишньої козацької автономії тут виявлявся сильнішим за формальні накази, створюючи особливу імперську ситуацію.

Зміни у підходах в «єврейському питанні» у другій половині XIX ст. варто розглядати у загальному контексті імперської модернізації. «Вибіркова інтеграція» про яку пише Натанс, була формальним підтвердженням активної внутрішньої єврейської міграції, яка з 1870-х рр. ставала все активнішою. Соціо-економічні трансформації суспільства в цей час були позначені також стрімкою урбанізацією, і євреї ставали одними з учасників формування нових міських просторів – мегаполісів, на які перетворювалися Одеса, Харків, Київ, Катеринослав (Гофмайстер, 2011). У публічному просторі імперський істеблішмент мав все більше зважати на процес формування громадянського суспільства, посилення ваги тогочасних мас-медіа – преси. Єврейські

інтелектуали, як радник імперського уряду Макс Лілієнталь, прихильники єврейського просвітництва – Гаскали, ставали союзниками влади у єврейській інтеграції в імперське суспільство. Знову таки, їх спільні зусилля не варто переоцінювати, і наприкінці XIX ст. більшість тих, хто перетнув Смугу осілости, були не респектабельними юристами та банкірами, а обробниками чорних металів та лахмітниками (Перший загальний перепис, 1904).

Феноменом, який вплинув на життя єврейських підданих імперії в другій половині XIX ст. стала поява модерного антисемітизму. В сучасних дослідженнях розділяють традиційний антисемітизм/юдофобію, який ґрунтувався на релігійних упередженнях проти юдаїзму, та модерний антисемітизм, який спирався на расові теорії. Імперське суспільство стало на шлях знайомства із модерним антисемітизмом наприкінці 1860-х рр., із поступовим поширенням антисемітської літератури, від «Книги кагалу» Якова Брафмана та «Завоювання світу євреями» Фрідріха Мілінгена до «Протоколів сіонських мудреців». Зацікавленість у подібній літературі виявляли окремі представники імперського істеблішменту, інтелектуали, міські обивателі.

Інший феномен, чий вплив безумовно позначився на єврейському населенні імперії – процеси націотворення, які з другої половини XIX ст. поволі набувають масовості та політизуються. Нова парадигма національного мислення не передбачала подвійних лояльностей, характерних для традиційного станового суспільства імперії. У той же час, на певній часовій дистанції мова йшла про мінливі ідентичності, і зробити вибір на користь того чи іншого національного проєкту виявлялось складною справою. Політична стадія єврейського націотворення в Російській імперії співпала із подіями, які в літературі довгий час подавались як межова дата єврейської історії – початком 1880-х рр., коли півднем імперії прокотилася хвиля антиєврейського насильства. Для молодих єврейських інтелектуалів, випускників університетів та студентів, це стало розчаруванням, яке привело їх на шлях сіонізму або революційної діяльності. Підштовхувало до вибору і поширення російського націоналізму, який був особливо агресивним на півдні імперії, конкуруючи тут з українським та польським націоналізмом (Laqueur, 1993). Сучасні дослідження показують, що єврейська міграція за межі імперії, в першу чергу до

США, не стала прямим наслідком подій 1880-х рр. Перш за все причину варто шукати в економічній ситуації, а в деяких випадках, провокувати виїзд з країни могли чутки про можливе насильство. Більше того, внутрішня міграція, зокрема за Смугу осілості, зростала впродовж 1880-х-1900-х рр., збільшуючи чисельність єврейського населення у великих містах.

Піковим періодом мобілізації та політизації єврейства дослідники вважають період між Кишинівським погромом та революціями в імперії (Meir, 2012, Scott, 2016). Фактична, і згодом юридична відміна Смуги осілості, падіння імперії, передвіщали нову добу в історії єврейського населення.

Висновки. В літературі «довге ХІХ ст.» представляється надзвичайно важливим періодом змін у житті євреїв Центрально-Східної Європи. Історія євреїв Російської імперії, єврейських громад на українських землях є одним із центральних сюжетів в єврейських студіях. Сьогодні суспільно-політичні зміни впливають на увагу до певних підходів у дослідженні теми. Деколонізація стала нагальною проблемою дня, але не є інструменталізацією історії, а спирається на фундаментальну історіографію, створену постколоніальними студіями та їх критикою.

Від поділів Речі Посполитої і до революцій 1917 р. «єврейське питання» було одним з головних для імперського істеблішменту. У відповідях імперії на нього можна виділити два періоди, які укладаються в контексти соціально-економічних та суспільно-політичних змін. Між «першою зустріччю» і серединою ХІХ ст. колоніальна політика імперії щодо її єврейських підданих відкрито декларувалась. Той дискурс, який постав у відносинах між імперією та її підданими в цей час гіпотетично можна характеризувати як орієнталістський, простежуючи його у практиках та лексиці. Важливим моментом для сучасної історіографії є визнання суб'єктності єврейського населення у цьому діалозі з імперією.

Друга половина ХІХ ст. в сучасних дослідженнях представляється як нова епоха, період протягом якого відбулася спроба реалізувати емансипаційний проєкт щодо єврейського населення. Вважаємо, що «вибіркова інтеграція» була важливою політикою, але водночас лишилася бюрократичною ілюзією на тлі соціально-економічних процесів, які охопили в цей період

імперське суспільство. Внутрішня єврейська міграція, зокрема за межі Смуги осілості, була підживлена урбанізацією та індустріалізацією, надзвичайно бурхливими на українських землях, набагато більше за ініціативи центральної бюрократії.

Сьогодні дослідники більш помірковано ставляться до впливу подій початку 1880-х рр. на історію євреїв Російської імперії. Тим не менш, тогочасні політизація національних проєктів, фундаментом яких був етнічний націоналізм, та поширення модерного антисемітизму в цей час, були серйозними викликами для єврейства. Відповідями стали «похід в революцію» та політизація сіонізму. Перша світова війна та падіння імперії в революціях 1917 р. відкрили нову добу в історії єврейства регіону.

Перспективою дослідження стане опис та аналіз імперського дискурсу стосовно євреїв, які представлені як орієнталістські та практик, які вважаємо колоніальними. Так само, як і ґрунтовніше представлення суб'єктності єврейського населення у діалозі з імперією.

Подяка. Автор висловлює вдячність членам редакційної колегії журналу та рецензентам за конструктивні зауваження, побажання та консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримував фінансової підтримки для проведення дослідження та публікації цієї статті.

Джерела та література

Закони про євреїв. Систематичний огляд діючих законоположень про євреїв із поясненнями від Правлячого сенату та центральних урядових установ. (1915). т. 2. Петроград, 920 с. [російською мовою].

Перший загальний перепис населення Російської імперії, 1897 р. Санкт-Петербург, 1904. Т.47. 297 с. [російською мовою].

Російський державний історичний архів. ф. 1269, оп. 1, д. 17, 51 с.

Російський державний історичний архів. ф. 1269, оп. 1, д. 36, 109 с.

Російський державний історичний архів. ф. 1269, оп. 1, д. 45, 147 с.

The Central Archives for the History of the Jewish People. НМ F/ 777 (А–В).

The Central Archives for the History of the Jewish People. НМ F/789 (А–К).

Бемпорад, Е. (2023). «Єврейські студії під час російської агресії: погляди в Україні та США». Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=KfECEuo4qQY&t=1970s>.

Герасимов, І. (2023). ... гірше за крадіжку (назад в 1991): деколонізація та постколоніальність. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=YubUBvy7vuw>. [російською мовою].

Гессен, Ю. (1911). Закон і життя. Як створювалися обмежувальні закони про життя євреїв в Росії. Санкт-Петербург, 196 с. [російською мовою].

Гофмайстер, А. (2011). Вороже братерство: російське єврейство та українське націотворення. В "Україна. Процеси націотворення". Ред. А. Каппелер. Київ. С. 199-212.

Грицак, Я. (2000). Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. Київ, 249 с.

Грицак, Я. (2011). Страсті за націоналізмом. Стара історія на новий лад. Київ, 350 с.

Гундорова, Т. (2013). Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї. Київ, 548 с.

Кассимбекова, Б. (2023). Альтернативне до імперії історіописання найзручніше проголосити націоналізмом. Електронний ресурс. Режим доступу: https://lb.ua/culture/2023/06/29/562673_botakoz_kassimbekova.html.

Кравченко, В. (2011). Україна, імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії. Київ, 542 с.

Меїр, Н. (2016). Євреї в Києві, 1859-1914. Київ, 416 с.

Міллер, А. (2000). «Українське питання» в політиці влади та російській суспільній думці (друга половина XIX ст.). Санкт-Петербург, 260 с. [російською мовою].

Миронов, Б. (1999). Соціальна історія Росії періода імперії (XVIII – начало XX вв.). т. 1. Санкт-Петербург, 547 с. [російською мовою].

Миш, М. (1914). Керівництво до російських законів про євреїв. Санкт-Петербург, 652 с. [російською мовою].

Петровський-Штерн, Й. і Магочі, П-Р. (2016). Євреї та українці: тисячоліття співіснування. Ужгород, 338 с.

Сайд, Е. (2007). Культура й імперіялізм. Київ, 608.

Фуко, М. (2020). Наглядати й карати. Київ, 452 с.

Харченко, А. Євреї в Російській імперії: що імперська влада знала про своїх підданих? *МІКС*, 2022, Вип. 22. С. 65-74.

A Subaltern Studies Reader, 1986-1995. (2000). Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.upress.umn.edu/book-division/books/a-subaltern-studies-reader-1986-1995>.

Avrutin, E. (2010). Jews and the Imperial State. Identification Politics in Tsarist Russia. Ithaca; London, 232 p.

Kassymbekova, B. (2016). *Despite Cultures: Early Soviet Rule in Tajikistan*. Pittsburgh, 296 p.

Katz, J. (2000). *Tradition and Crisis: Jewish Society at the End of the Middle Ages*. New York, 410 p.

Katz, J. (1998). *Out of the Ghetto: The Social Background of Jewish Emancipation, 1770-1870*. New York, 284 p.

Klier, J. (1986). *Russia gathers her Jews: the origins of the "Jewish Question" in Russia, 1772–1825*. De Kalb, 236 p.

Klier, J. (2005). *Imperial Russia's Jewish Questions, 1855–1881*. Cambridge, 560 p.

Laqueur, W. *Black Hundred: The Rise of the Extreme Right in Russia*. New York, 1993. 317 p.

Nathans, B. (2002). *Beyond the Pale: The Jewish Encounter with Late Imperial Russia*. Berkeley, 426 p.

Petrovsky-Shtern, Y. (2009). *Jews in the Russian Army, 1827-1917: Drafted into Modernity*. Cambridge, New York, 307 p.

Said, E. (1979). *Orientalism*. New York, 432 p.

Tompson, E. (2000). *Imperial Knowledge: Russian Literature and Colonialism*. London, 239 p.

Ury, S. (2012). *Barricades and Banners: The Revolution of 1905 and the Transformation of Warsaw Jewry*. Stanford, 448 p.

Wolff, L. (1994). *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford, 1994. 436 p.

References

A Subaltern Studies Reader, 1986-1995. (2000). Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <https://www.upress.umn.edu/book-division/books/a-subaltern-studies-reader-1986-1995>.

Avrutin, E. (2010). *Jews and the Imperial State. Identification Politics in Tsarist Russia*. Ithaka; London, 232 p.

Bemporad, E. (2023). «Ievreiski studii pid chas rosiiskoi ahresii: pohliady v Ukraini ta SShA». Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <https://www.youtube.com/watch?v=KfECEuo4qQY&t=1970s>.

Fuko, M. (2020). *Nahliadaty y karaty*. Kyiv, 452 s.

Gessen, Yu. (1911). *Zakon i zhizn. Kak sozidalis ogranichitelnye zakony o zhitelstve evreev v Rossii*. Sankt-Peterburg, 196 s.

Herasyimov, I. (2023). ... hirshe za kradizhku (nazad v 1991): dekolonizatsiia ta postkolonialnist. Yelektronniy resurs. Rezhim dostupu: <https://www.youtube.com/watch?v=YybUBvy7vnw>.

Hessen, Yu. (1911). *Zakon i zhyttia. Yak stvoriuvalysia obmezhuvalni zakony pro zhyttia yevreiv v Rosii*. Sankt-Peterburh, 196 s.

Hofmaister, A. (2011). *Vorozhe braterstvo: rosiiske yevreistvo ta*

ukrainske natsiotvorennia. V “Ukraina. Protsesy natsiotvorennia”. Red. A. Kappeler. Kyiv. S. 199-212.

Hrytsak, Ya. (2000). Narys istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX-XX st. Kyiv, 249 s.

Hrytsak, Ya. (2011). Strasti za natsionalizmom. Stara istoriia na novyi lad. Kyiv, 350 s.

Hundorova, T. (2013). Tranzhytna kultura. Symptomy postkolonialnoi travmy: staty ta esei. Kyiv, 548 s.

Kassymbekova, B. (2016). Despite Cultures: Early Soviet Rule in Tajikistan. Pittsburgh, 296 p.

Kassymbekova, B. (2023). Alternatyvne do imperii istoriopyssannia naizruchnishe proholosyty natsionalizmom. Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: https://lb.ua/culture/2023/06/29/562673_botakoz_kassimbekova.html.

Katz, J. (2000). Tradition and Crisis: Jewish Society at the End of the Middle Ages. New York, 410 p.

Katz, J. (1998). Out of the Ghetto: The Social Background of Jewish Emancipation, 1770-1870. New York, 284 p.

Kharchenko, A. “Ievrei v Rosiiskii imperii: shcho imperska vlada znala pro svoikh piddanykh?” MIKS, 2022, Vyp. 22. S. 65-74.

Klier, J. (1986). Russia gathers her Jews: the origins of the “Jewish Question” in Russia, 1772–1825. De Kalb, 236 p.

Klier, J. (2005). Imperial Russia’s Jewish Questions, 1855–1881. Cambridge, 560 p.

Kravchenko, V. (2011). Ukraina, imperiia, Rosiia. Vybranni staty z modernoi istorii ta istoriohrafii. Kyiv, 542 s.

Laqueur, W. Black Hundred: The Rise of the Extreme Right in Russia. New York, 1993. 317 p.

Meir, N. (2016). Yevrei v Kyievi, 1859-1914. Kyiv, 416 s.

Miller, A. (2000). «Ukrainske pytannia» v politytsi vlady ta rosiiskii suspilnii dumtsi (druha polovyna XIX st.). Sankt-Peterburh, 260 s.

Myronov, B. (1999). Sotsialna istoriia Rosii perioda imperii (XVIII – nachalo XX vv.). t. 1. Sankt-Peterburh, 547 s.

Mysh, M. (1914). Kerivnytstvo do rosiiskykh zakoniv pro yevreiv. Sankt-Peterburh, 652 s.

Nathans, B. (2002). Beyond the Pale: The Jewish Encounter with Late Imperial Russia. Berkeley, 426 p.

Pershyy zahalnyi perepys naseleennia Rosiiskoi imperii, 1897 r. Sankt-Peterburh, 1904. T.47. 297 s.

Petrovsky-Shtern, Y. (2009). Jews in the Russian Army, 1827-1917: Drafted into Modernity. Cambridge, New York, 307 p.

Petrovskiy-Shtern, Y. i Mahochii, P.-R. (2016). Yevrei ta ukraintsi: tysiacholittia spivisnuvannia. Uzhhorod, 338 s.

Rosiiskyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv.. f. 1269, op. 1, d. 17, 51 s.

Rosiiskyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv.. f. 1269, op. 1, d. 36, 109 s.

Rosiiskyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv.. f. 1269, op. 1, d. 45, 147 s.

Said, E. (2007). *Kultura y imperiializm*. Kyiv, 608.

Said, E. (1979). *Orientalism*. New York, 432 p.

The Central Archives for the History of the Jewish People. HM F/ 777 (A–B).

The Central Archives for the History of the Jewish People. HM F/789 (A–K).

Tompson, E. (2000). *Imperial Knowledge: Russian Literature and Colonialism*. London, 239 p.

Ury, S. (2012). *Barricades and Banners: The Revolution of 1905 and the Transformation of Warsaw Jewry*. Stanford, 448 p.

Wolff, L. (1994). *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford, 1994. 436 p.

Zakony pro yevreiv. Systematychnyi ohliad diiuchykh zakonopolozhen pro yevreiv iz poiasnenniamy vid Pravliachoho senatu ta tsentralnykh uriadovykh ustanov. (1915). t. 2. Petrograd, 920 s.

Kharchenko A. THE COLONIAL PROJECT OF THE EMPIRE: THE ROMANOV STATE AND ITS JEWISH SUBJECTS

Abstract

Introduction. *The rethinking of the imperial heritage in Ukraine has once again become relevant in light of the current Russian-Ukrainian war. Jewish studies are one of the areas of humanitarian knowledge that this process has embraced. The "Jewish question" formulated by the imperial establishment in the "long XIXth century" is considered as one of the colonial projects of the Russian Empire. The research aim is to present this project in its main characteristics, to compare its development with the context of socio-economic, cultural and political changes in society. An important aspect of the study is also to enlighten changes in historiography, paying attention to the authors who covered the relationship between the imperial authorities and Jewish subjects. The new approach of the study is the proposed methodological, the use of postcolonial theory and subaltern studies in the research of the Jewish population of the Russian Empire. The approach allows to outline the peculiarities of imperial policy in the Ukrainian lands, the south of the empire, and to emphasize the subjectivity of the Jewish population in its relations with the authorities. Conclusions.* *Nevertheless, it was a colonial project which ideology, practices, and language can be described as orientalist. In the "long XIXth century," two periods have been distinguished within the dialog between the empire and the Jews. For the first period, despite the empire's regional diversity, the assimilation of the Jewish population was declared. The*

ideological foundation for its practices was the traditional Judeophobia, supported by the Orthodox Church. In the second stage, a democratization of society and the emergence of civil institutions pushed the bureaucracy to a project of emancipation aimed at the Jews of the empire. At the same time, the political stage of nation-building processes in the south of the empire and the spread of modern anti-Semitism were contradictory factors on the path of Jewish emancipation.

Keywords: *Postcolonialism, Decolonization, Jews, Historiography, Russian Empire.*

Charczenko A. PROJEKT KOLONIALNY IMPERIUM: PAŃSTWO ROMANOWÓW I ICH ŻYDOWSCY PODDANI

Streszczenie

Wstęp. *Przemyslenie dziedzictwa imperialnego na Ukrainie po raz kolejny stało się istotne w obliczu trwającej wojny. Jedną z dziedzin wiedzy humanistycznej, która objęła ten proces, są studia judaistyczne. „Kwestia żydowska”, sformułowana przez establishment cesarski w „długim XIX wieku”, uważana jest za jeden z projektów kolonialnych imperium rosyjskiego. **Cel artykułu.** Zadaniem badawczym jest przedstawienie projektu w jego głównych cechach, porównanie jego rozwoju w kontekście zmian społeczno-gospodarczych i społeczno-politycznych w społeczeństwie. Ważnym aspektem badań jest także śledzenie zmian w historiografii, zwrócenie uwagi na autorów, którzy podkreślali problematykę relacji władz cesarskich z podmiotami żydowskimi. **Nowością naukową** badania jest zaproponowany zestaw narzędzi metodologicznych, wykorzystanie teorii postkolonialnej i studiów subalterni stycznych w badaniu narodu żydowskiego imperium rosyjskiego. **Wnioski.** Wybrane podejście pozwoliło nakreślić specyfikę polityki imperialnej na ziemiach ukraińskich – południu imperium, podkreślić podmiotowość ludności żydowskiej w jej relacjach z władzą. Niemniej jednak mamy przed sobą projekt kolonialny, którego ideologię, praktyki i język można określić jako orientalistyczne. W „długim XIX wieku” wyróżnia się dwa okresy, w ramach których dialog imperium z Żydami miał swoją specyfikę.*

Słowa kluczowe. *Postkolonializm, dekolonizacja, Żydzi, historiografia, imperium rosyjskie.*

Статтю надіслано до редколегії 15.09.2023 р.
Статтю рекомендовано до друку 17.10.2023 р.